

ŞÂTİBÎ'NİN NAHVÎ İHTİLÂFLARA BAKIŞI

Abdulkadir KİŞMİR*

ÖZ

Bu makale Şâtîbî'nin nahvî ihtilâflara bakışını konu edinmiştir. Fıkıhta oluşturduğu makâsîd düşüncesini nahve taşıdığı iddia edilen, edebiyat, fıkıh, tefsîr, kelâm, mantık gibi çeşitli alanlarda adından söz ettiren ve *el-Makâsîdü's-Şâfiye fî şerhi hûlâsati'l-Kâfiye* isimli eseriyle ön plana çıkan Şâtîbî, nahvî ihtilâfların değerine yönelik müstakil açıklamalar yapan önemli simalardan biridir. Fakat konu üzerinde yapılan akademik çalışmalarda Ebû Hayyân üzerinde daha çok durulmuş hatta bazılarında Şâtîbî'ye hiç atıfta bulunulmamıştır. Literatür taraması ve doküman analizi yöntemi kullanılarak ele alınan makalenin amacı Şâtîbî'nin söz konusu eserinde nahiv âlimleri arasında geçen ihtilâflara nasıl yaklaştığını tespit etmek ve yapılan tartışmaların nahiv ilmi açısından fayda temin edip etmediğine yönelik görüşlerini ortaya koymaktır. Makalede asıl-fer', âmil nazariyesi, i'rab, kelime türü ve sarfa yönelik bazı ihtilâfların sonuçta herhangi bir farklı nahvî hükme tesiri olmadığı ya da gereksiz bulunduğu Şâtîbî tarafından dile getirildiği sonucuna varılmıştır. Mevcut akademik çalışmalardan farklı ve özgün olduğu düşünülen bu makalenin ilim dünyasına katkı sağlayacağı umut edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Nahiv, Şâtîbî, el-Makâsîdü's-Şâfiye, İhtilâf.

AL-SHATIBI'S PERSPECTIVE ON SYNTACTIC CONTROVERSIES

ABSTRACT

This article is focused on al-Shâtîbî's syntactic controversies. al-Shâtîbî, who is claimed to have carried the idea of maqâsîd in jurisprudence to syntax and who is noted for his contributions in various fields such as literature, jurisprudence, exegesis, theology and logic, and "*al-Makâsîd al-shâfiya fî sharhi hûlâsati al-Kâfiya*" is one of the significant figures who made independent statements regarding the value of syntactic controversies. However, academic studies on this topic have focused more on Abû Hayyân, and in some instances, have not referenced al-Shâtîbî at all. The aim of this article, which employs the literature review and document analysis methods, is to determine how al-Shâtîbî approaches the controversies among syntax scholars in the aforementioned work and to reveal his views on whether these debates provide any benefit to the science of syntax. In the article, it is concluded that al-Shâtîbî states that some of the controversies regarding the essential-detail, the theory of 'âmil, i'râb, word type and morphology do not have any effect on any different syntactic judgement or are unnecessary. It is hoped that this article, which is thought to be original and different from existing academic studies, will contribute to the world of science.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Syntax, al-Shâtîbî, al-Makâsîd al-Shâfiya, Controversy.

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı, Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Literature, Rize, Türkiye, abdulkadir.kismir@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5297-0138>, <https://ror.org/0468j1635>

Geliş Tarihi / Date of Submission : 01.07.2024

Kabul Tarihi / Date of Acceptance : 23.10.2024

Atıf / Citation: Kışmır, Abdulkadir. "Şâtîbî'nin Nahvî İhtilâflara Bakışı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 60 (Aralık 2024), 75-90. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1508069>

Etik Beyan ve Çıkar Çatışması: Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ethical Statement and Conflicts of Interest: The author declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, all sources used were indicated in the bibliography, the study was not financially funded, and there is no conflict of interest.

Copyright & License: Author publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Giriş

Her bilimsel disiplinde olduğu gibi nahiv ilmi¹ de üzerinde ittifak edilen meselelerin yanında ihtilâflı birçok dilsel problemi konu edinmiştir. Arapçanın genel kâidelerinin ortaya çıkarılması veya ulaşılan hükümlerin değerlendirilip sebep-sonuç arasındaki ilişki anlamına gelen illetlerinin tespiti için nahiv âlimleri çaba sarfetmişler, kendi görüş ve düşüncelerinin toplandığı eserler telif etmişlerdir. Yaşadıkları muhit, yer aldıkları dil ekolü ve dilsel malzemenin çeşitliliği gibi farklı etkenler aynı dilsel meselede nahiv âlimleri arasında ihtilâfın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Varlığı azımsanmayacak derecede olan ihtilâflar sadece dildeki farklı ekollere mensup bilginler arasında yaşanmamış aynı zamanda aynı ekol içerisindeki nahivciler arasında da görülmüştür. İhtilâflar bazen herhangi bir meselenin özünde bazen alt konularında bazen ise hükmün illetinin tespitinde ortaya çıkmıştır. İlk dönemden itibaren nahiv ilminde muteber kabul edilen eserlerde ihtilâflar zikredilmiş, aralarında tercihlerde bulunulmuştur. Fakat çoğu Endülüs dil ekolü ile bağlantılı olan bazı müteahhir nahivciler ihtilâfın sonuca etki eden dikkate değer bir semeresinin olması gerektiğini dile getirmişlerdir. Bunlar içerisinde nahiv usulüne toptan eleştiriler getiren İbn Madâ'yı (öl. 592/1196) bir tarafa bırakırsak, İbn Yaîş (öl. 643/1245), Ebû Hayyân (öl. 745/1344), İbn Akîl (öl. 769/1367), Ezherî (öl. 905/1499), Süyûtî (öl. 911/1505) ve bu konuda önemli bir yere sahip Şâtıbî (öl. 790/1388) başta olmak üzere bazı nahiv âlimleri ihtilâfın sonuca etki eden bir faydasının olması gerektiğini düşünmüşlerdir.

Bu makalede Şâtıbî'nin *el-Makâsüdü's-şâfiye fî şerhi hülâsati'l-Kâfiye* adlı eserinde ihtilâflı bazı meseleler ile ilgili nahiv âlimlerinin görüşlerine dair yaptığı değerlendirmeler ele alınacaktır.

Nahiv ilminde gramer âlimleri arasında geçen ihtilâfları değerlendiren bazı çalışmalar yapılmıştır. Muhammed Fâzıl Sâlih es-Samerrâî'nin *Semeretü'l-hilâfi'n-nahvî ve eserubû* adlı bir kitabı² ve ondan üretilmiş *Kîmetü'l-hilâf fî'd-dersi'n-nahvî 'inde Ebî Hayyân el-Endelüsî* isimli makale³ çalışması bu konuda en önemli çalışmalar sayılabilir. Sâmerreî kitabında hilâf konusunu işlemiş ve ihtilâfın semeresinin olup olmadığına yönelik gerek kendisinin gerekse nahivcilerin görüşlerini aktarmaya çalışmıştır. Makalesinde ise Ebû Hayyân'ın görüşlerini ayrı olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Âdil Fethî Riyad tarafından kaleme alınan *el-Hilâfu gayru'l-müsmir fî'n-nahvî'l-'Arabî* isimli makale⁴ de -meseleyi özet olarak ele alsa da- zikredilmeye değer diğer bir çalışmadır. Abdunnebî Muhammed Mustafâ Hibe Cafer tarafından yapılan *İhtilâfu'n-nuhât simârubû ve âşârubû fî'd-dersi'n-nahvî* isimli yüksek lisans⁵ çalışması da bu konuda başvurulabilecek bir diğer eserdir. Fakat bu eserde müellif Şâtıbî'ye atıfta bulunmamıştır. Oysaki bize göre hilâf konusunda en net ve kapsamlı açıklamalar yapan Şâtıbî'dir. Bu yüzden makalede Şâtıbî'nin görüşleri diğerlerinden bağımsız olarak ele alınacaktır.⁶

1. İhtilâfın Nahiv İlmine Etkisi

Nahiv tarihinde herhangi bir gramer meselesiyle alakalı serdedilen farklı görüş ve düşünceler incelendiğinde ihtilâfların⁷ nahve yönelik tesiri hususunda temelde iki sonuç ortaya çıktığı görülmektedir.

¹ Cürcânî'ye (öl. 816/1413) göre nahiv, "Arapça terkiplerin halleri kendileriyle tanıyan kuralları bilmektir." bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 236.

² Muhammed Fâzıl Sâlih Sâmerreî, *Semeretü'l-Hilâfi'n-Nahvî ve Eserubû* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2021).

³ Muhammed Fâzıl Sâlih Sâmerreî, "Kîmetü'l-Hilâf fî'd-Dersi'n-Nahvî 'inde Ebî Hayyân el-Endelüsî", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb* 2/78 (2018), 53-87.

⁴ Âdil Fethî Riyâd, "el-Hilâfu Gayru'l-Müsmir fî'n-Nahvî'l-'Arabî", *Mecelletü Kayrâlâ* 18 (2021), 146-155.

⁵ Abdunnebî Muhammed Mustafâ Hibe Cafer, *İhtilâfu'n-Nuhât Simârubû ve Âşârubû fî'd-Dersi'n-Nahvî* (Sudan: Câmi'atü Ümmi Dermân el-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

⁶ Şâtıbî eserinde genel olarak ihtilâfın sonucuna odaklanmış ve fayda hasil olmadığını düşündüğü konularda görüşünü belirtmiştir. Bu sebeple çalışmamızda sadece Şâtıbî'nin bu görüşleri esas alınacaktır.

⁷ Bu makalede ihtilâf ifadesiyle nahiv âlimleri arasındaki farklı görüşler kastedilmektedir. Hilâf-ihtilâf arasındaki anlamsal fark dikkate alınmamıştır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. Şükrü Özen, "Hilâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/527.

Birincisi tartışmaların lafız veya anlam bakımından nahiv ilmine olumlu yönde tesir ettiği; ikincisi ise ihtilâfın pratikte bir karşılığının olmaması sebebiyle gramer ilmine pozitif bir katkı sağlamadığıdır. Bu durum bazı nahiv âlimlerinin dikkatinden kaçmamış ve kaleme aldıkları eserlerde kendilerince yararlı veya yararsız olarak telakki ettikleri tartışmaları bu açıdan değerlendirmişlerdir. Bununla birlikte nahiv âlimleri bazen tartışmaların nahiv ilmine olumlu bir semeresinin olup olmadığına yönelik farklı mülahazalarda bulunmuşlardır. Örneğin nahiv ilminde dilciler arasında cereyan eden bazı tartışmaların semeresi lafızda kendini gösterdiğinden olumlu karşılanmış ve bu ilme değer kattığı düşünülmüştür.

Bu tür tartışmalara leyse/ليس'ye benzeyen mâ/ما'i nâfiyeden sonra gelen in/إن harfinin nâfiye mi zâit mi olduğu hususunda Basra ve Kûfeli dilciler arasındaki ihtilâf örnek verilebilir.

Basralı dilcilere göre ما'i nâfiyeden sonra gelen إن harfi zâittir. Ayrıca , ما , إن ile ismi arasına girdiği için onu amelden düşürmüştür.⁸ Zira İbn Mâlik'in de ifade ettiği gibi ما harfi ليس'ye kıyas edilerek âmil kabul edilmiştir. Söz konusu harf ile ismi arasına إن harfinin gelmesi nedeniyle ما'nın ليس'ye olan benzerliği kaybolmuş ve amelden düştüğü iddia edilmiştir.⁹ Fakat bunun dışında إن harfinin nefi edatından sonra gelen min/من harf-i ceri gibi anlam bakımından cümlede bir değişikliğe sebep olmadığı da zikredilmiştir. Örneğin “ما إن زيد قائم” ile “ما زيد قائم” cümlelerinin manası aynı kabul edilmiştir. Zira her iki cümle de “Zeyd ayakta değildir.” anlamı taşımaktadır.¹⁰

Kûfeli dilciler ise bu konuda Basralılardan farklı düşünerek إن'in nâfiye müekkele olduğunu zikretmişlerdir. Bu durumda onlara göre haber “ما إن زيد قائم” örneğinde görüldüğü üzere mansûb olarak okunmaktadır. Söz konusu harfin nâfiye olduğu hususunda birçok ayeti¹¹ delil olarak ileri sürmelerinin yanı sıra Kûfeliler

بني عُدَانَةَ مَا إِنْ أَنْتُمْ ذَهَبًا وَلَا صَرِيغًا وَلَكِنْ أَنْتُمْ الْحَرْفُ¹²

[Basît Bahri]

Ey Beni Ğudane! Siz ne altın ne de gümüşsünüz, ancak çömlüksünüz.

şeklindeki beyti şâhit olarak sunmuşlardır. Yukarıdaki beyitte görüldüğü üzere ذهبا ve صريفا kelimeleri mansûb haber şeklinde kullanılmıştır.¹³

Nahiv âlimleri arasında cereyan eden yukarıdaki tartışmada görüldüğü üzere farklı görüşlerin semeresi lafızda kendini göstermiştir. Zira Basralılar ve onların görüşünün doğru olduğunu kabul edenler, إن ile kullanımında ما'nın âmil olmadığını söyleyerek haberi merfû okumuşlardır. Kûfeliler ve onlar gibi düşünenler ise إن'i nâfiye olarak ele almışlar ve cümlede herhangi bir değişikliğe gitmeden haberi mansûb okumuşlardır. Muhammed Fâzıl Sâlih es-Sâmerrâî'ye göre bu durum ihtilâfın olumlu bir sonucudur.¹⁴

⁸ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd Müberred, *el-Mukteḍab*, thk. Muhammed Abdulhâlik Uzayme (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2013), 1/51; Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübî'l-e'Arîb*, thk. Fahrüddîn Kabâve (İstanbul: Dâru'l-Lubâb, 2018), 54-55; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ Şâtübî, *el-Makâsidi's-Şâfiye fî şerhi Hulâsati'l-Kâfiye*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin vd. (Mekke: Ma'hedü'l-Bühûsi'l-İlmiyye, 2007), 2/220.

⁹ Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâi el-Endelûsî İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, thk. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî (Kahire: Dâru Heccer, 1990), 1/368.

¹⁰ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn b. Muhammed Enbârî, *el-İnşâf fî Mesâilil-Hilâf Beyne'n-Nahviyyine'l-Başriyyin ve'l-Kûfiyyin*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012), 2/522.

¹¹ bk. el-Bakara 2/93; İbrâhîm 14/10, 11; Yâsîn, 36/15; el-Mülk 67/20.

¹² Beytin şâiri bilinmiyor. bk. Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed Aynî, *el-Makâsidi'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâbidi Şurûhi'l-Elfiyye*, thk. Alî Muhammed Fâhir, Ahmed Muhammed Tevfik es-Sûdânî (Kahire: Dâru's-Selâm, 2010), 2/635.

¹³ Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelûsî Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmil fî Şerhi Kütübî't-Teshîl*, thk. Hasen Hindâvî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1997), 4/258; Bedruddîn Hasen b. Ümmü Kâsım Murâdî, *el-Cene'd-dâni fî ħurûfi'l-me'ânî*, thk. Fahrüddîn Kabâve, Muhammed Nedîm Fâzıl (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 1/328 vd.; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, 55.

¹⁴ Sâmerrâî, *Semeretü'l-Hilâfi'n-Nahvî*, 72.

Nahiv eserlerinde ele alınan bazı tartışma ve ihtilâflar ise sonuca herhangi bir etki etmediği gerekçesiyle farklı değerlendirilmiştir. Örneğin müfred alem münâdânın mebnî olma sebebi hususunda nahivcilerin ihtilâfları bu duruma misal verilebilir.

Sîbeveyhi (öl. 180/796) konuşmalarında çok tekrarlamaları sebebiyle Arapların müfred münâdâyı tenvinsiz olarak merfû kullandıklarını belirtmiştir. O, nidâ harfî ve münâdâyı gramatik olarak seslere benzetmektedir.¹⁵ Yani gerek münâdâ gerekse nidâ harfî tek bir kelime gibi telakki edilmektedir.¹⁶ Ebû Alî el-Fârisî'nin (öl. 377/987) de içlerinde bulunduğu bir grup Basralı nahivci münâdânın harf manası içeren “يا زيد” gibi hitap isimlerinin (zahir) yerine kullanıldığını iddia ederek zamme üzere mebnî olduğunu zikretmişlerdir.¹⁷

Kûfeli nahivcilerin önemli isimlerinden Ferrâ (öl. 207/822) ise “يا زيد” ifadesinin aslında “يا زيداه” şeklinde olduğunu daha sonra son iki harfin hazfedildiğini ve bu şekil bir kullanıma geçildiğini belirterek hazfedilen harflere delalet etmesi açısından zamme üzere mebnî olduğunu iddia etmiştir.¹⁸

Ebû Hayyân, nahiv âlimlerinin münâda ile alakalı bazı farklı görüşlerine temas ettikten sonra bu meseleyle ilgili çok sayıda değişik yorumların yapıldığını fakat hem lafızda hem de anlamda herhangi bir değişikliğe yol açmayan bu tür tartışmalara ihtiyaç duyulmaması sebebiyle eserinde her bir açıklamaya yer vermediğini kaydetmiştir.¹⁹

Yukarıdaki örnekte müfred alem münâdânın neden mebnî kılındığına dair açıklamalar şüphesiz nahiv âlimlerinin dilde cevapsız bir soru bırakmama çabaları olabilir. Fakat Ebû Hayyân'ın da ifade ettiği gibi her bir farklı görüşün ele alınması için konunun pratikte faydasının görülebilirliği önemlidir.

Konu ile ilgili yukarıdaki örnekler bakıldığında bazı ihtilâfların olumlu karşılandığı bazılarının ise nahiv ilmine bir yarar sağlamadığı müşahede edilmektedir. Fakat kaynaklara bakıldığında ihtilâfın etkisiyle alakalı üçüncü bir durum söz konusudur. Şöyle ki: Aynı konuda bir nahiv âliminin olumlu baktığı bir tartışmaya diğer bir nahiv âlimi olumlu bakmayabilir. Buna örnek olarak isim cümlesinde mübtedâ ve haberden hangisinin asıl öge olduğu hususunda nahiv âlimleri arasındaki fikir ayrılığı verilebilir.

Nahiv âlimleri isim cümlesinde mübtedânın, fiil cümlesinde ise fâilin asıl öge olduğunu belirtmekle beraber ikisi arasında hangi ögenin daha kuvvetli olduğu hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bu konuda mübtedânın, fâilin veya her ikisinin de ayrı birer asıl olduğu şeklinde üç ayrı görüş ileri sürülmüştür.²⁰ Sîbeveyhi'ye nispet edilen görüşe göre mübtedâ fâile göre asıldır. Çünkü cümleye onunla başlanır ve tehir edilmesi halinde bile fâilden farklı olarak aynı dilbilgisel konumunda değerlendirilir. Fakat fâil tekaddüm ettiğinde fâil olarak değerlendirilmez. Bu sebepten ötürü Sîbeveyhi mübtedâyı merfûatta asıl kabul etmiştir. Halil b. Ahmed'e (öl. 175/791) nispet edilen görüşe göre ise fâil asıldır. Çünkü fâilin âmili

¹⁵ Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 2/185.

¹⁶ Ebû'l-Hasen Alî b. Mü'min İbn Ufûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 2/184; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî İbnü'l-Fehhâr, *Şerhu'l-Cümel*, thk. Rav'a Muhammed Nâcî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 2/10.

¹⁷ Hasen b. Ahmed Ebû Alî el-Fârisî, *İşâhu'l-'Aduî*, thk. Hasan Şâzeli Ferhûd (Mısır: Dâru't-Te'lif, 1969), 230; Enbârî, *el-İnşâf*, 2/165 vd.; İbn Ufûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, 2/183; İbnü'l-Fehhâr, *Şerhu'l-Cümel*, 2/10.

¹⁸ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 13/246.

¹⁹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 13/246; Şâtibî'ye göre İbn Mâlik de gerçek bir fayda sağlamadığı gerekçesiyle bazı nahvî tartışmalara değinmemiştir. Nidâ harfinin hazfedilmesi konusunda farklı görüşlere değinmemesi bu duruma bir örnek teşkil eder. bk. Şâtibî, *el-Makâsîdüş-Şâfiye*, 5/253.

²⁰ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Teshîl*, 1/256; Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 3/242; Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Nâzirü'l-Ceyş, *Tembüdu'l-Kavâ'id bi Şerhi Teshîli'l-Fevâid*, thk. Alî Muhammed Fâhir (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 2/840; Ebû Abdillâh Muhammed b. Bedruddîn İbnü'd-Demâmînî, *Ta'liku'l-Fevâid 'alâ Teshîli'l-Fevâid*, thk. Muhammed b. Abdurrahmân el-Mufeddâ (Riyad: Metâbi el-Humeydî, 1983), 3/8; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtü, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Semsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/307.

lafzî olduğundan manevî âmili olan mübtedâdan daha kuvvetlidir. Bu sebeple ona göre fâil asıl, mübtedâ ise fer'dir.²¹ Radî, Ahfeş (öl. 215/830 [?]) ve İbn Serrâc (öl. 316/929) gibi nahiv âlimlerinin mübtedâ ve fâilin her ikisi de asıl kabul ettiklerini, aralarında tercihe gitmediklerini belirtmektedir.²²

Ebu Hayyân eserinde İbn Mâlik'in konu ile ilgili görüşlerini inceledikten sonra ihtilâfın hiçbir fayda sağlamadığı gerekçesiyle konu hakkında ileri sürülen diğer delillere yer vermemiştir.²³

İbnü'd-Demâmînî (öl. 827/1424) ise ihtilâfın aslında önem arz ettiğini zira burada iki ihtimâl vurgu yapıldığını ve tartışmanın semeresi olduğunu iddia etmiştir. O, bu konuda bir örnek üzerinden tartışmanın faydasını izah etmeye çalışmıştır. Ona göre “من قام؟” “Kim ayağa kalktı?” sorusuna verilen cevabın زيد olduğu düşünüldüğünde merfûatta asıl olanın mübtedâ olduğunu iddia edenlere göre bu kelimenin haberi hafzedilmiş, fâil olduğunu iddia edenlere göre ise fiili hafzedilmiştir. Bu açıklamanın akabinde İbnü'd-Demâmînî bu iki ihtimâlin nasıl olduğu hakkında takdiri bir soruya cevap vermiştir. Öncelikle “من قام؟” sorusunun görünüşte isim gerçekte ise fiil cümlesi olduğunu belirtmiştir. Zira ona göre “من قام؟” sorunun aslı “قام زيد أم عمرو أم خالد” “Zeyd mi, Amr mı yoksa Hâlid mi ayağa kalktı?” şeklindedir. Çünkü o istifhâmın fiil ile kullanılmasını daha doğru bulmaktadır. İbnü'd-Demâmînî'ye göre yukarıdaki kullanımın uzunluğu sebebiyle ihtisara ihtiyaç duyulmuş, istifhâm hemzesi yerine men/مَنْ getirilerek cümle sûreten isim cümlesine dönüşmüştür. Sonuçta cümlenin görülen yapısına bakılarak verilen cevabın (زيد) haberi hafzedilmiş mübtedâ olarak değerlendirildiği, hakiki yapısına bakılarak ise fiili hafzedilmiş fâil olduğu söylenmiştir. Bu husus İbnü'd-Demâmînî'ye göre ihtilâfın olumlu bir semeresidir.²⁴

2. Şâtıbî'nin Nahvî İhtilâflara Yaklaşımı

Fıkıhta oluşturduğu makâsîd düşüncesini nahve taşıyan²⁵ önemli bir nahivci olarak Şâtıbî, nahvî kurallara dilin maksadına uygun bir şekilde yaklaşmayı tercih etmiş, bu maksada hizmet etmeyen görüş, düşünce ve ihtilâfları değersiz görmüş ve herhangi bir kâide için konulan şartların mantıkî tutarlılığının yakalanması gerektiği fikrini benimsemiştir. Bu düşüncesinden dolayı örneğin İbn Mâlik'in (öl. 672/1274) vâv/و ve yâ/ي'nin birbirine kalb ve sonrasında idğam edilmesiyle ilgili ileri sürdüğü muttasıl olma şartını gereksiz bulmuş ve aralarında başka bir harfin zaten mantıkî olarak girmemesi gerektiğini belirtmiştir.²⁶

Şâtıbî sadece ihtilâflı meselelerde itirazlarda bulunmamış, nahiv âlimlerinin herhangi bir nahvî hükmün illetinin tespitine yönelik dile getirdikleri bazı açıklamaları da faydasız addetmiştir. Örneğin eyyü/ئِي kelimesinin mu'reb oluşuyla ilgili her bir açıklamayı aktarmaya sıcak bakmamıştır. Kendisi, İbn Mâlik'in ism-i mevsûl konusuna dair nazmettiği ئِي kelimesiyle ilgili beytini²⁷ ele alırken müellifin mezkûr kelimeyi mu'reb kabul etmesi sebebiyle karışıklığa mahal vermemesi adına diğerlerinden farklı olarak değerlendirdiğini kaydetmiştir. Ayrıca ئِي kelimesinin ba'd/بَعْض kelimesiyle eş anlamlı; kül/كُل kelimesiyle

²¹ Süyûtî, *Hem'ul-Hevâmî*, 1/307. Radî (öl. 688/1289) Sîbeveyhi ve Halîl b. Ahmed'e nispet edilen görüşlerin kesinlik ifade etmediğini kaydeder. bk. Muhammed b. el-Hasen Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye*, thk. Yûsuf Hasen Ömer (Bingazi: Câmî'atü Karyûnis, 1996), 1/67; Nâzirül'-Ceyş (öl. 778/1376) ise fâilin asıl olduğunu İbn Habbâz'a (öl. 639/1241) nispet etmiştir. bk. Nâzirül'-Ceyş, *Tembîdu'l-Kavâ'id*, 2/844.

²² Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye*, 1/67.

²³ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 3/244.

²⁴ İbnü'd-Demâmînî, *Ta'lîku'l-Ferâid*, 3/8; Sâmerî'ye göre Ebû Hayyân daha doğru bir tespitte bulunmuştur. bk. Sâmerî, *Semeretü'l-Hilâfi'n-Nahvî*, 29; İhtilâfın semeresine dair bazen aynı nahivci farklı görüşler ileri sürmüştür. Ebû Hayyân'ın harf-i târifin vazî ile ilgili kaleme aldıkları bu konuda örnek verilebilir. bk. Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî Ebû Hayyân, *İrtisâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, thk. Recep Osman Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998), 2/985; Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 3/218, 230.

²⁵ Hânî Muhammed Abdurrezzâk Kazzâz, “Eşerü'l-Fikri'l-Makâşidî fi'l-Uşûli'n-Nahviyye 'inde's-Şâtıbî”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Luğati'l-'Arabîyye* 4/21 (2022), 1585.

²⁶ Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-Şâfiyye*, 9/211.

²⁷ أَيْ كَمَا وَأَعْرَبَتْ مَا لَمْ تُصَفِّ وَصَدَّرُ وَصَلِيهَا ضَمِيرٌ ائْتَدَفُ

ise zıt anlamlı oluşunu kıyasa konu yapmış ve bu benzerlikler sebebiyle söz konusu kelimenin mu‘reb kabul edildiğini belirtmiştir. Bununla beraber o, *ف* kelimesinin izâfet durumunda bulunması sebebiyle mu‘reb olduğu gibi konuya dair birçok farklı açıklamanın yapıldığını ifade etmiştir. Fakat o, bu hususta dile getirilen görüş ve düşüncelerin hepsini zikretmenin gereksiz olduğunu, zira nahvî herhangi bir sonuca etkilerinin olmadığını iddia ederek konu hakkında her bir görüşün gündeme getirilmesini doğru bulmamıştır.²⁸

Şâtıbî’ye göre nahiv ilminde dile dair söylemlerin kayda değer bir yararının olması gerekmektedir. Bu sebeple Araplar tarafından kullanılmayan bir ifadenin nahiv âliminin dilsel malzemesi olamayacağına dair Cermî’nin (öl. 225/840) görüşünü de hatırlatarak bu ilimde yapılan çalışmaların bir amaca matuf olması gerektiğini, bunun dışındaki görüş ve fikirleri zamanı boşa harcama ve meyvesiz ürün elde etme çabası olarak gördüğünü zikretmiştir.²⁹

Şâtıbî’nin *el-Mağâsîdû’s-Şâfiyye fî Şerhi Hûlâsati’l-Kâfiyye* isimli çalışması *el-Elfiyye*’de³⁰ geçen hemen hemen bütün meselelere ayrıntılı bir şekilde değinmektedir.³¹ Bu sebeple en önemli *el-Elfiyye* şerhi olduğu iddia edilmiştir.³² Şâtıbî bu eserinde nahiv meselelerini detaylı bir şekilde sunmakla beraber özellikle nahvî ihtilâf ve tartışmalarla ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Nahvî ihtilâfları dile ait bir hükme terettüp eden ve etmeyen ihtilâflar olarak iki kısımda incelemiştir.³³ Fakat eserinde daha çok ihtilâfın faydasız yönüne işaret etmiş, olumlu yönleri dair herhangi bir açıklama yapmayı yöntem olarak benimsememiştir.

2.1. Asıl ve Fer‘ Konusundaki İhtilâflara Şâtıbî’nin Yaklaşımı

Şâtıbî eserinde asıl ve fer‘ konusuna temas etmiş olmakla beraber aşağıda ele alınan meselelerde nahiv âlimleri arasındaki ihtilâfların hükme tesirinin olmayışına dikkat çekmiş ve bu husustaki bazı açıklamaları faydasız telakki etmiştir.

2.1.1. İsmi veya Fiilin Asıllığı Meselesinde İhtilâf

Şâtıbî mefûlü mutlak konusunda Basralı ve Kûfeli nahiv âlimleri arasında geçen masdar veya fiilden hangisinin asıl olduğuna yönelik meşhur tartışmaya değinmiş, Basralı nahiv âlimlerinin masdarı, Kûfeli nahivcilerin ise fiili asıl kabul ettiklerini belirtmiş ve masdarın neden asıl olması gerektiğine dair İbn Mâlik’in delillerini³⁴ ele almıştır. Şöyle ki; İbn Mâlik masdarın birkaç sebepten ötürü asıl kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Öncelikle masdar ona göre mâzî, muzârî ve emir olarak üç kısma ayrılan fiile nazaran tek bir sığa olması sebebiyle asıldır. Aynı zamanda masdar anlamsal olarak müfred; fiil ise hades ve zaman ifade etme bakımından mürekkeptir. Diğer taraftan masdar umûm, fiil ise husûs ifade etmektedir. Umûm ifade etmesi onun asıl olduğunun bir delilidir. Ayrıca hem lafzen hem de takdîren fiili olmayan masdarların bulunması da masdarın asıl olduğuna işaret etmektedir. Fiilin asıl olduğu kabul edilmesi durumunda ise İbn Mâlik’e göre masdarların asılları bulunmayan fer‘ler olması gerekecektir. Şâtıbî konu hakkında İbn Mâlik’in görüşlerini aktardıktan sonra asıl ve fer‘ konusunda nahivciler arasında süregelen tartışmaların olumlu bir semeresinin olmadığını beyan etmiştir.³⁵

²⁸ Şâtıbî, *el-Mağâsîdû’s-Şâfiyye*, 1/503-504.

²⁹ Şâtıbî, *el-Mağâsîdû’s-Şâfiyye*, 9/171.

³⁰ İbn Mâlik’in meşhur eseri *el-Elfiyye* üzerinde çok sayıda şerh çalışması yapılmıştır. bk. Abdülbaki Turan, “Elfiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/28-29.

³¹ Şâtıbî eserinde sadece İbn Mâlik’in *el-Elfiyye* isimli eserindeki görüşlerine yer vermemiş aynı zamanda *Şerhu’t-Teshîl* isimli eserine de atıfta bulunmuştur.

³² Ahmed b. Abdullâh İvaz Sâlim Behbeh-Muhammed Ahmed İbn Yahyâ, “Ecvibetü’s-Şâtıbî fî’l-Mağâsîdû’s-Şâfiyye ‘an muhtemelâti müşkilâti’l-Elfiyye: Dirâse fî’l-Menhec ve’l-İsti‘mâl”, *et-Tevâsul* 44 (2022), 158.

³³ Şâtıbî, *el-Mağâsîdû’s-Şâfiyye*, 2/21 vd.

³⁴ Daha detaylı bilgi için bk. İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/178 vd.

³⁵ Şâtıbî, *el-Mağâsîdû’s-Şâfiyye*, 3/223 vd.; Ebû Hayyân da bu konuda aynı düşünceleri paylaşmıştır. bk. Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 7/134 vd.

Şâtübî bu konunun devamı niteliğinde sayılabilecek sıfat-ı müşebbehenin fiilden mi yoksa masdardan mı müştak olduğu hususundaki tartışmalara da değinmiştir. O, İbn Mâlik'in sıfatın masdardan müştak olduğu yönündeki görüşünü aktarmakta kalmayıp bu konuda onun ileri sürdüğü delilleri de açıklamıştır. Şâtübî, sıfatın hem masdar hem de ism-i fâil anlamı içermesi ve fiil gibi muayyen bir zaman ifade etmemesini İbn Mâlik'in görüşünde etkili argümanlar olarak görmüştür. Fakat asıl ve fer' kaynaklı bu ihtilâfın da nahiv ilmi açısından herhangi bir hükme olumlu tesirinin olmadığını ifade ederek konu hakkındaki tartışma ve açıklamaları gereksiz bulmuştur.³⁶

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Şâtübî tartışmanın nahvî bir hükme tesiri, farklı bir ifadeyle ihtilâfın olumlu bir semeresinin olmadığını düşünmesine rağmen İbn Mâlik'in konuya dair delillerini ele alıp zikretmekte bir sakınca görmemiştir.

2.1.2. Muzâri Fiilde Mu'rebliğin Asıllığı Meselesinde İhtilâf

Şâtübî, İbn Mâlik'in mâzî ve emir fiilin mebnî, muzâri fiilin ise mu'reb olduğuna yönelik nazmettiği beyti³⁷ incelerken muzâri fiilin neden mu'reb olarak ele alındığına dair açıklamalarda bulunmuştur. O, muzâri kelimesinin benzerlik anlamı içerdiğini zira bu fiilin isme benzer yönlerinin olduğuna dikkat çekmiştir. Arapların benzerliğe önem verdiklerini hatırlatan Şâtübî, muzâri fiilin isme benzeyen yönlerine vurgu yapmıştır. Ayrıca lafız ve anlam yönünden benzerliğe dikkat çekerek bu konuda yapılan talilleri çok beğendiğini de ifade etmiştir. Ayrıca Şâtübî, İbn Mâlik'in Basra ve Kûfe ekolleri arasında tartışma konusu yapılan muzâri fiilin aslen mu'reb olup olmadığı hususundaki tartışmaya değinmediğini aktarmıştır. O, Kûfeli dilcilerin muzâri fiilin mu'rebliğini asıl, Basralıların ise fer olarak gördüğü bu tartışmanın İbn Mâlik tarafından dikkate alınmamasını asıl ve fer' ile ilgili bu ihtilâfın Arap dilinde bir faydasının olmamasına bağlamaktadır. Ona göre İbn Mâlik tarafından ihtilâfın dikkate değer görülmemesi sebebi nahiv hükümleriyle doğrudan bir ilişkisinin olmamasıdır.³⁸

Bu örnekte Şâtübî, muzâri fiilin isme benzerlik yönleri üzerinde durmakta ve farklı görüşlerin olduğunu aktarmakla yetinmiştir. Meselenin ihtilâf içeren boyutunu ise İbn Mâlik'in faydasız telakki ettiği şeklinde yorumlayarak farklı görüşlerin sonuca herhangi bir olumlu tesirinin olmadığını hükmetmiştir.

2.2. Âmilin Tespitindeki İhtilâflara Şâtübî'nin Yaklaşımı

Bu başlık altında Şâtübî'nin, âmilin tespitine ilişkin farklı görüşlere yaklaşımı ele alınacaktır. Şâtübî eserinde özellikle âmil meselesi üzerinde çok durmuş, eserinin farklı yerlerinde konuya dair açıklamalarda bulunmuştur.

2.2.1. Mübtedâ ve Haberin Âmilinin Tespitinde İhtilâf

Şâtübî, İbn Mâlik'in mübtedâ ve haberi merfû kılan âmilin tespiti ile ilgili nazmettiği

وَرَفَعُوا مُبْتَدَأً بِالِإِبْتِدَاءِ كَذَلِكَ رَفَعِ خَيْرٍ بِالْمُبْتَدَأِ

[Recez Bahri]

Mübtedâyı ibtidâ, haberi de mübtedâ ile ref' ettiler.

şeklindeki beyti verdikten sonra konuyla alakalı ileri sürülen görüş ve düşünceleri sistematik bir şekilde ele almıştır. İbn Mâlik'in mübtedânın ibtidâ ile, haberin ise mübtedâ ile merfû kılındığına dair görüşünü paylaştıktan sonra bu hususta farklı görüşlere de yer vermiştir.³⁹ Bazı nahivcilerin mübtedâ ve haberin âmilini ibtidâ,⁴⁰ bazılarının ise mübtedânın âmilini ibtidâ, haberin âmili ise ibtidâ ve mübtedâ

³⁶ Şâtübî, *el-Makâsîdû's-Şâfiye*, 3/224-225.

³⁷ وَفَعَلَ أَمْرٌ وَمُضَيٌّ بَيْنَا وَأَعْرَبُوا مُضَارِعًا

³⁸ Şâtübî, *el-Makâsîdû's-Şâfiye*, 1/103-104.

³⁹ Şâtübî, *el-Makâsîdû's-Şâfiye*, 1/615.

⁴⁰ Enbârî, *el-İnşâf*, 1/38.

olarak kabul ettiklerini zikretmiş,⁴¹ son görüşün Enbârî tarafından da tercih edildiğini bildirmiştir. Kûfeli dilcilerin ise mübtedânın âmîlini haber, haberin âmîlini ise mübtedâ olarak benimsediklerini belirtmiştir.⁴²

Şâtübî, yukarıdaki bilgileri aktarıp meselenin uzun olduğunu ifade ettikten sonra konu hakkındaki ihtilâfları Arapçanın gramerini oluşturma gayesi içerisinde olan nahiv âlimlerinin açıklamaları olarak gördüğünü ifade etmekte ve bu durumu ıstılah oluşturma çabalarına bağlamaktadır. Ona göre bu tartışmalarda kelâmî bir fayda yoktur.⁴³ Şâtübî konu hakkında el-Ferrâ (öl. 207/822) ile Cermî arasında geçen meşhur tartışmaya⁴⁴ da değinerek bu husustaki görüşlerini temellendirmeye çalışmaktadır. Şâtübî'ye göre âmîl teorisi içerisinde zikredilenler aslında nahiv meselelerini temel düzeyde anlatabilme amacına matuftur. Ona göre İbn Mâlik'in ifadeleri de bunu teyit etmektedir. Zira Şâtübî, İbn Mâlik'in "...ورفعوا" ifadesiyle⁴⁵ aslında lafızları merfû kılanın Araplar veya mütekellim kendisi olduğunu kastetmektedir. Şâtübî'ye göre gerçekte ibtidâ ve mübtedâ âmîl olmamasına rağmen nahivciler bilerek ameli lafızlara yüklemişlerdir. Şâtübî, bu durumu yukarıda da ifade edildiği üzere nahivcilerin ıstılah oluşturma amacı içerisinde olduklarına delil kabul etmiştir. Ayrıca o konu hakkındaki düşüncelerinin çok önceden İbn Cinnî (öl. 392/1002) tarafından da dile getirildiğini belirtmiştir. Şöyle ki: İbn Cinnî'ye göre nahivcilerin lafzî veya manevî âmîl ifadelerinin hakikatte karşılığı yoktur. Örneğin "ضرب سعيد جعفر" "Saîd Cafer'i dövdü." örneğinde ona göre ضرب fiili ب، ر، ض harflerinden oluşmaktadır. Seslerden müteşekkil olan bu kelime İbn Cinnî'ye göre âmîl olamaz. O, nahiv âlimlerinin ameli lafızlara hamletmesinin sebebi olarak mamûle yakın oluşlarına, başka bir ifadeyle beraber kullanılmalarına bağlamaktadır. Fakat ona göre gerçekte âmîl mütekellimdir ve kelime sonundaki değişikliği yapan da odur.⁴⁶

Şâtübî, konuyu ilişkin görüşlerini İbn Cinnî üzerinden izah ederken aslında nahiv âlimlerinin maksadını anlatmayı da hedeflemiştir. Şâtübî'ye göre âmîl teorisine şiddetle karşı çıkan İbn Madâ (öl. 592/1196) bu maksadı anlayamadığı için nahivcileri eleştirmiştir.⁴⁷

Şâtübîye göre İbn Cinnî'nin de ifade ettiği gibi gerçekte mütekellim âmîl olmasına rağmen kolaylık ve genişlik sağlaması açısından⁴⁸ bu durum nahiv âlimleri tarafından lafızlara hamledilmiş ve mecazen lafızların âmîl olduğu fikri ortaya çıkmıştır. Lafızlar sanki zihindeki düşüncenin yerine geçmiş ve onun maksadını yerine getirmiştir.⁴⁹

⁴¹ Müberred (öl. 286/900) bu görüştedir. bk. Müberred, *el-Muktedab*, 2/48.

⁴² Şâtübî, *el-Makâsüdü's-Şâfiyye*, 1/615; Basralı ve Kûfeli nahivciler arasında geçen bu konudaki tartışmalar için bk. Enbârî, *el-İnşâf*, 1/38 vd.

⁴³ Şâtübî, *el-Makâsüdü's-Şâfiyye*, 2/21; İbn Akil (öl. 769/1367) de Şâtübî gibi düşünmektedir. bk. Bahâuddin Abdullâh İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyye İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2012), 1/189; Üşmûnî'nin (öl. 918/1513) lafzî bir ihtilâf olarak açıkladığı hususu Sabbân (öl. 1206/1792) üzerinde herhangi bir hüküm terettüp etmeyen şekilde anlamıştır. bk. Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî Sabbân, *Hâşiyetu's-Şabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî 'alâ Elfiyye İbn Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1997), 1/284.

⁴⁴ Enbârî, *el-İnşâf*, 41 vd.; Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ (Haydarâbâd: Meclisü Dâireti Me'ârifü'l-'Usmâniyye, 1962), 3/254.

⁴⁵ Şâtübî buna benzer bir durumu da şibih fiilin haber olması meselesinde de dile getirmiştir. bk. Şâtübî, *el-Makâsüdü's-Şâfiyye*, 2/3.

⁴⁶ Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, thk. Muhammed Alî en-Neccâr (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/109 vd.

⁴⁷ Şâtübî, *el-Makâsüdü's-Şâfiyye*, 1/615 vd.; İbn Madâ'nın âmîl nazariyesi ile ilgili görüşleri için bk. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdurrahmân İbn Madâ, *er-Red 'Ala'n-Nuhât*, thk. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ (Kahire: Dâru'l-İtisâm, 1979), 69 vd.

⁴⁸ Şâtübî, *el-Makâsüdü's-Şâfiyye*, 3/133.

⁴⁹ Muhammed Abdulfettâh Hatîb, "Uşûlü'l-Hitâbi'n-Nahvî Kirâ'eten fî Kitâbi Makâşidi's-Şâfiyye fî Şerhi'l-Hulâşati'l-Kâfiyye li'l-İmâm Ebî İshâk eş-Şâtübî", *Hanlîyyetü'l-Adâb ve'l-'Ulûmi'l-İctimâ'iyye* 31/327 (2011), 48.

2.2.2. Fâilin Âmilinin Tespitinde İhtilâf

Şâtıbî, İbn Mâlik'in fâil konusunda nazmettiği beyitte⁵⁰ geçen كَمْرُوعِي أَتَى ifadesinden fiili, fâilin âmili olarak kabul ettiğini zikretmiştir. O, meselenin Basralı ve Kûfeli dilciler arasında tartışmalı olduğunu belirtmiş, Basralıların fâilin âmilini fiil veya fiil manası taşıyan kelime olarak tespit ettiklerini, buna karşılık Kûfelilerin ise isnâdı âmil olarak telakki ettiklerini aktarmıştır. Şâtıbî Kûfelilerin görüşünün tercihe şayan olmadığını düşünmektedir. Isnâdı müsned ile müsnedün ileyh arasındaki nisbet olarak tanımlayan Şâtıbî'ye göre fâilin âmilinin fiil kabul edilmesi daha isabetlidir. Zira ona göre manevî âmilin zikredilmesi için ortada lafzî âmilin bulunmaması gerekmektedir. Şâtıbî'ye göre fâilin yanında fiil mevcuttur ve âmil olmaya müsaittir. Diğer taraftan merfû muttasıl zamirin yani fâilin fiile bitişmesi de Şâtıbî'ye göre fiilin âmil olduğuna başka bir delildir. Şâtıbî, konuyla ilgili düşüncelerinin paylaştıktan sonra ihtilâfın istulâh düzeyde kaldığını ve ihtilâf üzerine hüküm bina edilemeyeceğini söyleyerek tartışmanın somut bir faydasının olmadığını hükmetmiştir.⁵¹

2.2.3. Şibih Cümleyi Oluşturan Ögelerin Âmilinin Tespitinde İhtilâf

Şâtıbî, haberin şibih cümle olarak gelebileceğine dair İbn Mâlik tarafından nazmedilen beyti⁵² ele alırken konuya dair birçok farklı görüş ve düşünceyi aktarmıştır. Bu bağlamda şibih cümlenin, hazfedilen haberin yerine geçtiğini ifade etmiş ve harf-i cerli veya zarfı yapının bir müteallaka ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Daha sonra şibih cümleyi oluşturan ögelerin âmilinin tespiti gibi farklı tartışmaları ele almıştır. Söz konusu yapıların âmilini kevn/كون ve istikrâr/استقرار manası olduğunu düşünen nahivcilerin yanı sıra mübtedânın âmil olduğunu kabul eden nahivcilerden de bahsetmiştir. Ayrıca bazı nahiv âlimlerinin muhâlefet⁵³ manasını âmil olarak kabul ettiklerini zikretmiştir. Böylece bu hususta temelde üç farklı görüşün olduğunu belirtmiştir. O, konu hakkında detaylı bilgiler verdikten sonra ise nahiv âlimleri arasında cereyan eden ihtilâflar ile ilgili temel görüşünü aktarmıştır. Ona göre nahivciler arasında ihtilâf vuku bulan tartışmalar iki kısımda değerlendirilir. Birinci kısımda, tartışılan veya ihtilâf edilen mesele dil ile ilgili bir hükmü içermekte ve farklı sonuçlara varmaktadır. Ona göre bu durum önemlidir ve nahiv ilmi açısından birçok fayda barındırmaktadır. İkinci kısımda ise ihtilâfın nahvî hükme bir tesiri yoktur. Nahiv eserlerinde bunların zikredilmesi Şâtıbî'ye göre tartışılan meseleyle ilgili tarafların sözlerini aktarmak ve şerh maksadını yerine getirmek dışında bir fayda sağlamamıştır. Bu yüzden Şâtıbî bu gibi ihtilâfların nahiv kitaplarında ele alınmasını, metni uzatmaktan ve sayfa karartmaktan başka herhangi bir dilsel yararı olmayan uğraşlar olarak görmekte ve nahiv ilmine ziyade bir katkı sağlamadığını düşünmektedir. Örneğin Şâtıbî'ye göre harf-i cerli veya zarfı bir yapıya كائن veya استقر gibi bir takdirin yapıp yapılmaması netice olarak herhangi bir anlamsal değişikliğe sebep olmamaktadır. Dolayısıyla bu konuda farklı görüşlerin varlığı nahiv ilmi açısından önemli bir değer ifade etmemektedir.⁵⁴

2.2.4. Meçhul Fiille Oluşturulan Cümlelerde Mefûllerin Âmilinin Tespitinde İhtilâf

Şâtıbî, nâib-i fâil konusu ile ilgili İbn Mâlik'in nazmettiği beyitleri⁵⁵ incelerken fâilin yerine mefûlün bih, masdar, zarf-ı zaman, zarf-ı mekân ve car mecrûrun gelebileceğini zikretmiş, mefûlün bih varken

⁵⁰ الفاعل الذي كمرُوعِي أَتَى زَيْدٌ مُبَيَّرًا وَجْهَهُ نِعَمَ الْقَيِّ

⁵¹ Şâtıbî, *el-Makâsidi*'s-Şâfiye, 2/545 vd.; Daha fazla bilgi için bk. Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 6/181 vd.

⁵² وَأَخْبَرُوا يَطْرَفٍ أَوْ يَحْرَفٍ حَرِّ نَائِبِينَ مَعْنَى كَائِنٍ أَوْ اسْتَقَرَّ

⁵³ Kûfeli nahivciler tarafından kabul edilen görüşe göre gerek mübtedâ gerekse haber birbirlerinin âmilidirler. Örneğin “ زَيْدٌ ” “Zeyd Kardeşindir” cümlesinde her bir öge diğerine âmil olmaktadır. Aynı zamanda aynı anlamı taşımaktadırlar. Zarfı yapıda ise anlam bakımından farkı göstermek için “ زَيْدٌ أَمَامَكَ ” “Zeyd önündedir.” örneğinde olduğu gibi mansûb yapılmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Enbârî, *el-İnşâf*, 1/197 vd.

⁵⁴ Şâtıbî, *el-Makâsidi*'s-Şâfiye, 2/3 vd.

⁵⁵ يَنْتُوبُ مَفْعُولٌ بِهِ عَنْ فَاعِلٍ فِيمَا لَهُ كَيْبَلٌ خَيْرٌ نَائِلٍ

diğerlerin nâib-i fâil yapılamayacağını kaydetmiştir.⁵⁶ O, konu ile ilgili farklı görüş ve meseleleri sayfalarca irdeledikten sonra nâib-i fâilin yani fâilin yerine geçen ögenin merfû, diğer ögelerin ise önceki cümledeki gibi mansûb olduklarını belirtmiştir. Bununla beraber bu ögelerin âmilinin hangi fiil olduğu konusunda iki farklı görüşe dikkatleri çekmiştir. Bazılarının meçhûl fiili âmil kabul etmelerine karşılık bazılarının eski malûm fiilin âmil olmaya devam ettiğine yönelik iddialarını aktarmıştır. Şâtıbî bu tartışmaları da üzerine hüküm bina edilmeyen ihtilâflardan saymıştır. Ona göre tartışılan konuda âmilin hangisi olduğuna dair ifadeler hikmete yönelik tespitlerden öteye geçmemektedir. Çünkü malûm veya meçhûl fiilin âmil olduğunu iddia etmek sonuç olarak cümlede herhangi bir değişikliğe yol açmamaktadır.⁵⁷

2.2.5. Merfû Muzâri Fiilin Âmilinin Tespitinde İhtilâf

Şâtıbî, muzâri fiilin merfû oluşuyla ilgili İbn Mâlik'in nazmettiği beyti⁵⁸ ele alırken bu konuda farklı görüşlere de temas etmiştir. Şöyle ki: İbn Mâlik'e göre muzâri fiil nevâsib ve cevâzımdan hâlî olduğunda (önünde nasb ve cezm eden edatları bulunmadığında) merfûdur. Şâtıbî, İbn Mâlik'in bu konuda Basralı nahvi âlimlerinden ayrıldığını zikretmiştir. Zira Basralılara⁵⁹ göre mezkûr fiilin merfû oluş sebebi ismin yerine kâim olmasıdır. Şâtıbî'ye göre İbn Mâlik'in ifadelerinden iki ihtimâl ortaya çıkmaktadır. Birincisine göre âmil, fiilin nasb ve cezm edatlarından hâlî olmasıdır. İkinci ihtimâl ise fiilin nasb ve cezm edatlarından hâlî olması şarttır ve âmil değildir. Şâtıbî bu konuda üç temel görüşün olduğunu kaydetmiştir. Bunlardan ilki İbn Mâlik'in görüşüdür. İkincisi ise yukarıda da ifade edildiği üzere Basralılara nispet edilen ve fiilin ismin yerine kâim olduğu görüşüdür. Bu durumda âmil manevî olmaktadır. Üçüncüsü ise muzâri fiilin başında bulunan zâit harfler sebebiyle merfû olduğunu iddia eden bazı nahivcilerin görüşüdür. Şâtıbî'ye göre üçüncü görüş diğerlerine nazaran daha zayıftır. Şâtıbî konuya dair açıklamalara ve İbn Mâlik'in kendi görüşünün doğru olduğunu kanıtlama çabalarına değindikten sonra konu hakkındaki tartışmaların üzerine hüküm terettüp etmeyen durumlar olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ Zira her iki durumda da muzâri fiil merfudur. Âmilin, nasb ve cezm edatlarından hâlî olması veya ismin yerinde kullanılması gibi farklı isimle anılması ona göre sonucu etkilememiştir.⁶¹

2.2.6. Mansûb Muzâri Fiilin Âmili Tespitinde İhtilâf

Şâtıbî, eserinde İbn Mâlik'in muzâri fiilin gizli bir اُن ile nasbı hususunda zikrettiği beyti⁶² ve konu ile ilgili görüşleri belirttikten sonra başta Sibeveyhi olmak üzere birçok Basralı nahiv âliminin muzâri fiilin gizli اُن ile nasbedildiği noktasında hemfikir olduklarını beyan etmiştir. Basralı nahivcilerden Cermî'nin ise fa/ف, vâv/و ve illâ en/أُن لا anlamına gelen ev/أو harfinden sonra gelen muzâri fiillerin bunlar tarafından nasbedildiklerine dair görüşünü aktarmıştır. Ayrıca Ferrâ'nın emir, nehy, istifhâm, temennî ve arz gibi talebî cümlelerden sonra gelen ve başında fâ-i sebebiyye bulunan muzâri fiilin hilâfen (muhâlefet) mansûb geldiğine dair görüşünü zikretmiştir.⁶³

⁵⁶ Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-Şâfiye*, 3/5 vd.; Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Bk. Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm, *Erdâhu'l-Mesâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011), 2/133.

⁵⁷ Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-Şâfiye*, 3/61.

⁵⁸ اَرْفَعُ مُضَارِعًا إِذَا يُجْرَدُ مِنْ حَارِمٍ وَنَاصِبٍ كَتَسَعَدُ

⁵⁹ bk. Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/10; Müberred, *el-Mukteḍab*, 2/5.

⁶⁰ Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-Şâfiye*, 6/1 vd.

⁶¹ Konu hakkındaki tartışmalar için bk. Enbârî, *el-İnşâf*, 2/448.

⁶² وَبَعْدَ فَآ جَوَابِ نَفْيِ أَوْ طَلَبِ مُحْضَيْنِ أَنْ وَسْتَرْهُ حَتَّمِ نَصَبَ

⁶³ Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-Şâfiye*, 6/48-49; Enbârî (ö. 577/1181) Ferrâ'ya nispet edilen görüşü bütün Kûfelilere hamletmiş ve gerekçesini açıklamıştır. Kûfelilere göre örneğin "إِنَّمَا فَتَكْرِمُكَ" "Bize gel, sana ikram edelim." cümlesinde cevap olan fiilde emir bulunmamaktadır. Aynı şekilde "أَيْنَ بَيْتُكَ فَأُورِكَ" "Evin nerede? Seni ziyaret edeceğim." cümlesinde cevapta istifhâm bulunmamaktadır. Diğer yerlerde de aynı durumun olduğunu iddia eden Kûfeliler, bu gerekçeyle fiilin önceki durumun hilâfına mansûb olduğunu zikretmişlerdir. bk. Enbârî, *el-İnşâf*, 2/454; Bedruddîn Hasen b. Ümmü Kâsım Murâdî, *Terdâhu'l-*

Şâtıbî, konuya dair açıklamaları nahvî hikmeti dışında herhangi bir hükme terettüp etmediği gerekçesiyle üzerinde durulması gereken meseleler olarak ele almadığını belirtmiştir.⁶⁴

Konuyla alakalı olarak burada Şâtıbî'nin lâmu'l-cuhûd⁶⁵ ile ilgili Kûfelilerin düşüncelerine yönelik değerlendirmesi de verilebilir. O, İbn Mâlik'in اُ'ın gizli gelmesi gereken yerlere örnek olarak verdiği lâmu'l-cuhûd konusunu işledikten sonra Kûfelilerin onu nasb harfî olarak ele aldıklarına değinmiştir. Ayrıca Şâtıbî bu hususta Kûfe ekolü içerisinde farklı görüşlerin bulunduğu fakat bunların semeresinin olmaması sebebiyle zikredilmeye değer bulmadığını belirtmiştir.⁶⁶

Şâtıbî'nin Kûfeli dilcilerin iddia ettiği durumun pratikte bir fayda sağlamayacağına dair ifadelerinin yanı sıra lâmu'l-cuhûddan sonra gelen fiilin anlamsal olarak gizli bir اُ'ı barındırması sebebiyle diğer görüşlere temas etmediği düşünülebilir.

2.2.7. Mefûlün Bihin Âmili Tespitinde İhtilâf

Şâtıbî, İbn Mâlik'in müteaddî fiil ile ilgili nazmettiği beyitleri⁶⁷ açıklarken mefûlün bihi nasb eden âmil ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu kaydetmiş, Basralıların mefûlün âmîlinin fiil olduğu hususundaki görüşlerini ele aldıktan sonra bu konuda ileri sürülen diğer yorumlara dikkat çekmiştir. Kûfelilerden bir kısmının mefûlün bihin âmîlinin fâil olduğunu, diğer bir kısmın ise fâil ve fiilin beraber âmîl olduğuna dair görüşü sunmuştur. Bazılarının mefûliyyet manasının âmîl olduğuna yönelik ifadelerini aktarmıştır. Şâtıbî daha sonra İbn Mâlik'in “فانصب به مفعوله” “Onunla mefûlünü nasbet.” ifadesi üzerinden gerçekte âmîlin mütekellim olduğunu fakat nahiv âlimlerinin fiili orada âmîl için bir karine kabul ettiklerini, bu yüzden âmîlin lafızlara hamledildiği kaydetmiştir. Bundan dolayı Şâtıbî beyitte geçen به kelimesindeki zamirin sebep ifade ettiğini söylemiştir. Şâtıbî'ye göre her ne kadar nahiv âlimlerinin mefûlün nasbı noktasında tartışmaları nahvî hikmetlerin ortaya çıkarılmasına dair bir fayda sağlasa da pratikte bunun nahiv ilmine bir yararı yoktur. Çünkü Şâtıbî, âmîli farklı lafızlara yüklemenin mefûlün nasbına herhangi bir etkisi olmadığını düşünmektedir. Zira âmîlin fiil veya fâil olduğuna hükmetmek ona göre sonucu etkilemeyecektir.⁶⁸

2.3. İ' râb Konusundaki Bazı İhtilâflara Şâtıbî'nin Yaklaşımı

Bu başlık altında Şâtıbî'nin bazı kelimelerin i' râbı üzerindeki ihtilâflara dair düşünceleri ve cer durumunun neden isme özel olduğuna yönelik farklı açıklamalar karşısındaki yorumları ele alınacaktır.

2.3.1. Esmâ-i Sittenin İ' râbında İhtilâf

Şâtıbî, i' râbın bazı kelimelerde harf ile olduğuna işaret eden İbn Mâlik'in beyitlerini⁶⁹ ele alırken esmâ-i sittenin i' râbı ile ilgili farklı görüşlere de temas etmiştir. İbn Mâlik'in Zeccâcî⁷⁰ (öl. 337/949) gibi düşündüğünü zira mezkûr kelimelere gelen harfleri i' râbın kendisi kabul ettiğini bildiren Şâtıbî, Ebû Alî el-Fârisî'nin ise i' râbı illet harfleri üzerinde hareke olarak takdir ettiğini belirtmiştir.⁷¹ Şâtıbî ayrıca و , ا ve ي

Maqâşid ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elİfyye İbn Mâlik, thk. Abdurrahmân Alî Süleymân (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2008), 3/1254; Süyûtî, *Hem' u'l-Hevâmi*, 2/304 vd.

⁶⁴ Şâtıbî, *el-Mağâsidi*'ş-Şâfiyye, 6/49.

⁶⁵ Olumsuz ك'ın haberinin başına gelen ve tekid anlamı katan harftir. bk. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 4/22.

⁶⁶ Şâtıbî, *el-Mağâsidi*'ş-Şâfiyye, 6/27 vd.

⁶⁷ عَلَامَةُ الْفِعْلِ الْمَعْدَى أَنْ تَصِلَ هَا غَيْرَ مَصْدَرٍ بِهِ نَحْوُ عَمَلٍ

⁶⁸ Şâtıbî, *el-Mağâsidi*'ş-Şâfiyye, 3/131 vd.; Nahivciler arasındaki tartışmalar için bk. Enbârî, *el-İnsâf*, 1/66 vd.; Ebû Hayyân, *et-Tezvîl*, 7/6; Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh Ezherî, *Şerhu't-Taşrih 'ale't-Tavdîh*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/463.

⁶⁹ وَأَرْفَعُ بَصَمًا وَأَنْصِبُ بِالْأَلْفِ وَالْحُرُوفِ يَاءً مَا مِنَ الْأَسْمَاءِ أَصِفُ

⁷⁰ İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümeli*'ş-Zeccâcî, 1/47 vd.

⁷¹ Ebû Alî el-Fârisî, *İzâhu'l-'Adudî*, 12.

harflerinin işbâ⁷² harfî olduklarını iddia edenlerden de bahsetmiş, bazı nahiv âlimlerinin söz konusu harfler ve öncesinde var olan hareketlerin beraber i'rabı gösterdiğine dair farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü zikretmiştir. Şâtıbî, İbn Mâlik'in konu hakkındaki değerlendirmesine katıldığını ifade ettikten sonra meseleyi daha fazla uzatmanın uygun olmadığını dile getirmiştir. Çünkü o her ne kadar nahiv âlimlerinin esmâ-i sittenin i'rabına dair farklı izahatlar yaptıklarını belirtmiş olsa da bunların sonucu bir hükme terettüp etmediğini iddia etmiştir.⁷³

Şâtıbî, esmâ-i sittenin i'rabı ile ilgili farklı görüşlerin lafzen herhangi bir değişikliğe yol açmadığını düşünerek bütün görüşleri vermenin bir fayda sağlamayacağına kanaat getirmiştir.

2.3.2. Ni' me/نعم ve Bi'se/بئس Kelimelerinden Sonra Gelen Mâ/ما'nın İ'rabında İhtilâf

Şâtıbî نعم ve بئس'den sonra gelen ما'nın fâil veya temyîz olup olmaması ile ilgili farklı görüş ve değerlendirmeleri ele alıp inceledikten sonra İbn Mâlik'in bu ihtilâflara detaylı bir şekilde inmediğini bildirmiştir. O, İbn Mâlik'in böylesi tartışma ve ihtilâfların lafzî herhangi bir değişikliğe sebep olmadığını fark ettiğini dile getirmiştir. Pratikte herhangi bir değişikliğe yol açmayan bu gibi tartışmaları zikretmenin çok bir faydasının olmadığını beyan etmiştir.⁷⁴

Şâtıbî, eserinde birçok yerde nahiv âlimleri arasında geçen bazı ihtilâfların çok önem arz etmediğini belirtmekle beraber bazen bu durumu İbn Mâlik'e nispet etmiştir. Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere İbn Mâlik'in ihtilâfları gündeme getirmemesini onların kayda değer nahvî bir hükme tesirinin olmayışı şeklinde yorumlamıştır.

2.3.3. Cer Durumun İsme Özel Olduğuna Dair Açıklamalarda İhtilâf

Şâtıbî, isim ve fiillerin i'rab durumunu izah ederken İbn Mâlik'in ref ve nasb durumlarının hem isim hem de fiilde müşterek olduğunu fakat cer durumunun isme özel olduğuna yönelik açıklamalarını aktarmıştır. İbn Mâlik'e göre mecrûr kelimenin âmili olan harf-i cer diğer âmiller gibi müstakil değildir. Zira o fiil veya fiil manasında bir müteallaka ihtiyaç duymaktadır. Buna karşılık fiiller de isimlerdeki mecrûrun karşılığı olarak cizm durumunda bulunduğunu bildirmiştir.⁷⁵ Şâtıbî, İbn Mâlik'in açıklamalarını belirttikten sonra konu hakkında çok sayıda farklı görüş ve söylemlerin olduğunu hatırlatmıştır. Fakat bunları aktarmanın nahiv ilmine herhangi bir yararının olmadığına dikkatleri çekmiştir. Ona göre İbn Mâlik'in bu mesele hakkındaki düşünceleri ve açıklamaları en sağlıklı yorumdur. Fiil ile isim arasında anlamsal bir benzerliğin kıyasa konu olmadığını, sadece fiilin lafzî benzerliği sebebiyle mu'rab olduğunu iddia eden Şâtıbî, fiilin cer halindeki isme benzerliğin uzak oluşu sebebiyle mecrûr durumunda bulunmadığını belirtmiştir.⁷⁶

2.4. Kelime Türünün Tespitindeki İhtilâflara Şâtıbî'nin Yaklaşımı

Bu başlık altında Şâtıbî'nin kelimenin türü ile ilgili ihtilâf konusu olan iki meseledeki düşünceleri ele alınacaktır.

⁷² İşba kavramının anlamı için bk. Emrullah Tuncel, "Kur'an Tilavetinde ve Kıraat İlminde İşba", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 849.

⁷³ Şâtıbî, *el-Makâsüdü's-Şâfiye*, 1/141 vd.

⁷⁴ Şâtıbî, *el-Makâsüdü's-Şâfiye*, 4/521-529; Söz konusu fiillerden sonra gelen ما'nın cümledeki dilbilgisel konumuna dair daha geniş bilgi için bk. Ebû Hayyân, *et-Tazyîl*, 10/93 vd.

⁷⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/39 vd.

⁷⁶ Şâtıbî, *el-Makâsüdü's-Şâfiye*, 1/134 vd.

2.4.1. İyyâ/إِ كeliemesinin Türünün Tespitinde İhtilâf

Şâtübî, İbn Mâlik'in mansûb munfasıl zamirlerle ilgili nazmettiği beyti⁷⁷ değerlendirirken إِ kelimesinin türü hakkında üç farklı görüşün⁷⁸ olduğunu kaydetmiştir. Ona göre söz konusu kelimeyi Zeccâc (öl. 311/923)⁷⁹ isim olarak değerlendirmiştir. Bazı nahiv âlimlerinin bu kelimeyi kendisinden sonra gelen zamiri destekleyen harf (imad) olarak ele aldıkları bilgisini paylaştıktan sonra İbn Mâlik'in de aralarında bulunduğu bir grup nahiv âliminin إِ kelimesinin zamir olduğuna yönelik görüşlerinin daha isabetli olduğunu ileri sürmüştür. Söz konusu kelimenin neden zamir olarak değerlendirildiğine yönelik uzun açıklamalar yaptıktan sonra İbn Mâlik'in muhâlif görüşlere çok fazla dikkat çekmemesinin sebeplerinden birisinin konunun nahve doğrudan taalluk eden bir mesele olarak görülmediği sonucuna varmıştır.⁸⁰

Şâtübî'ye göre de zikri geçen kelime üzerindeki ihtilâflar lafızda bir değişikliğe neden olmaları sebebiyle nahiv ilminde çok önem arz etmeyen tartışmalar olarak görülmelidir.

2.4.2. Teaccüb مَا'sının Türünün Tespitinde İhtilâf

Şâtübî, İbn Mâlik'in teaccüb konusuna dair nazmettiği beyitleri⁸¹ incelerken konuya dair hemen hemen bütün farklı görüş ve düşünceleri aktarmıştır. İbn Mâlik'in teaccüb fillerinin ilkinde bulunan مَا'nın türü ile ilgili herhangi bir bilgi aktarmadığını zikrettikten sonra bu konuda مَا'yı Halîl b. Ahmed ve Sibeveyhi'nin⁸² anlamında nekre, Ahfeş'in⁸³ istifhâm ve Ferrâ'nın⁸⁴ ise mevsûle anlamında ele aldığını kaydetmiştir. Daha sonra İbn Mâlik'in söz konusu teaccüb kelimesinin isim veya fiil olduğuna yönelik bir ifadesinin olmadığını belirterek farklı görüşleri delilleriyle beraber nakletmiştir. Yukarıda zikredilen مَا'nın durumu ile ilgili konuya tekrar dönerek her bir görüşün delillerinin incelemeye koyulmuş ve en sonunda yapılan açıklamaların detaylı olduğunu, bu konuda büyük nahivcilerin bu gibi sonucu olmayan tartışmalardan kaçındığını zikrederek üzerinde hüküm terettüp etmeyen ihtilâfların nahiv ilmi açısından çok değer ifade etmediğini belirtmiştir.⁸⁵

2.5. İsimlerde Bulunan Ziyade Harflerin Tespitindeki İhtilâfa Şâtübî'nin Yaklaşımı

Şâtübî, İbn Mâlik'in isimlerde mücerred ve mezîd konusuyla ilgili nazmettiği beyti⁸⁶ incelerken Basralı ve Kûfeli dilcilerin bu hususta ihtilâfa düştüklerini aktarmıştır. Basralılara göre üç, dört ve beş harfli mücerred isimler bulunmaktadır. Buna karşılık Kûfeliler üç harfli isimlerin mücerred, bunun dışında

77 وَذُو انْتِصَابٍ فِي انْفِصَالٍ جُعِلَا إِيَّيْ وَالتَّفْرِيعِ لَيْسَ مُشْكِلَا

78 إِ kelimesinin türü hakkındaki tartışmalar için bk. Enbârî, *el-İnsâf*, 2/570 vd.

79 Zeccâc'ın إِ kelimesi hakkındaki görüşü için bk. Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1988), 1/48.

80 Şâtübî, *el-Makâsüdü's-Şâfiye*, 1/283 vd.; Konu hakkında İbn Mâlik başka bir eserinde detaylı bilgiler sunmuştur. bk. İbn Mâlik, *Şerhu't-Tesbîl*, 1/140 vd.; Ebû Hayyân bu ihtilâf ile ilgili gerekli bilgileri eserinde verdikten sonra söz konusu kelimedeki ihtilâfların dile büyük bir fayda sağlamadığını dile getirmiştir. Ona göre söz konusu kelime mansûb munfasıl zamirdir. Bunun dışındaki görüş ve düşünceler fazlalık olarak değerlendirilmelidir. Ebû Hayyân, *et-Tezvîl*, 2/212 vd.; İhtilâfların nahiv ilmine etkisi ile ilgili akademik çalışma yapan Abdunnebi Muhammed'e göre söz konusu kelimeyle alakalı tartışmaların sonuca etkisi yoktur. Çünkü farklı görüşler kabul edilebilecek sonuçta kelimenin telaffuzunda herhangi bir değişiklik olmayacaktır. Hîbe Cafer, *İhtilâfu'n-Nuhât*, 217 vd.

81 بِأَفْعَلٍ انْطِقُ بَعْدَ مَا تَعَجُّبَا أَوْ جِئْتُ بِأَفْعَلٍ مَجْرُورٍ بِنَا

82 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/72.

83 Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Muhammed el-Esedî İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, thk. İmîl Bedî Yâkub (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 4/420.

84 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4/421.

85 Şâtübî, *el-Makâsüdü's-Şâfiye*, 4/432-447.

86 وَمُنْتَهَى اسْمٍ حَمْسٌ إِنْ مَجْرَدَا وَإِنْ يُرَدُّ فِيهِ فَمَا سَبْعَا عَدَا

kalanların ise mezîd olduğunu iddia etmişlerdir. Şâtıbî ise Kûfelilerin iddialarını ispatlamaları gerektiğini zira bir vezinde ilave harfin zâit olduğunu savunmanın ancak bir delille mümkün olabileceğini belirtmiştir. Şâtıbî'ye göre *أحمر* kelimesindeki hemze zâit bir harftir. Çünkü tümevarım yoluyla incelendiğinde bu kelimedeki ilave harfin hemze olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı durumun *جعفر* kelimesinde de bulunduğunu zikreden Şâtıbî, bu hususta bazı açıklamalar ve Kûfelilerin bazı itirazlarını kaydetmiştir. Sonuç olarak Şâtıbî, her ne kadar İbn Mâlik gibi düşünse de bu gibi ihtilâfların nahvî hükümlere önemli bir tesirinin olmadığını ifade etmiştir.⁸⁷

Sonuç

Gerek ilk dönem gerekse daha sonraki dönemlerde kaleme alınan nahiv eserlerinin hemen hemen hepsinde ihtilâf konusu olan birçok mesele tartışılmış, farklı görüş ve düşünceler okuyucuya aktarılmıştır. Müteahhir dönemde özellikle Endülüs ekolünü benimsemiş nahiv âlimleri arasında ihtilâfın sonucu üzerinden meselelere yaklaşanlar görülmüştür. Bu bağlamda ihtilâfa konu olan meseleler lafzen veya manen bir fayda sunup sunmaması açısından iki kısma ayrılmıştır. Özellikle Şâtıbî ihtilâfları bu açıdan değerlendirmiştir.

Şâtıbî, ismin veya fiilin hangisinin asıl olduğuna yönelik tartışmaları hükme herhangi bir tesirinin olmadığı ihtilâflar olarak ele almaktadır. Âmil teorisi üzerinde ortaya çıkan birçok tartışmayı ise nahivcilerin Arap dilini açıklama biçimi olarak görmektedir. Ona göre gerçekte âmil, mütekellimdir ve âmilin lafızlara hamledilmesi mecâzîdir. Bu durum aynı zamanda Şâtıbî'ye göre nahivcilerin istilâh oluşturma amacı içerisinde olduklarına bir delil teşkil etmektedir. Ayrıca Şâtıbî nahiv âlimlerinin her bir mesele üzerinde uzun uzadıya durma gerekçesinin nahvin daha anlaşılır kılınması için çabaları olarak görmektedir. Dolayısıyla Şâtıbî'nin bunu bazı nahiv âlimlerinin bir yöntemi olarak gördüğü söylenebilir. Muhtemelen bu sebeple âmil ve bu konudaki tartışmaları tamamen gereksiz bulan İbn Madâ'yı nahiv âlimlerinin izah biçimlerini yanlış anlamakla eleştirmiştir.

Kanaatimizce ihtilâfların olumlu bir yönünün olması gerektiğine dair en kapsamlı açıklamaları yapan nahiv âliminin Şâtıbî'dir. Ayrıca konu ile ilgili yapılan çalışmalarda Şâtıbî'nin gereği gibi ele alınmadığı hatta bir çalışmada kaynak olarak hiç kullanılmadığı dikkate nazara alınmalıdır.

Şâtıbî, i'rab konusunda ise esmâ-i sitte, *نعم* ve *بئس* konusundaki bazı ihtilâfları gereksiz bulmuş harf-i cerin isimlere ait bir özellik olması sebebiyle fiillerde cer halinin bulunmadığına yönelik izahatların bir kısmını sonuca tesir etmeyen açıklamalar olarak ele almaktadır. Şâtıbî *إيا* kelimesini ve *ما*'sı üzerinde yapılan tartışmaları da faydadan hâli bulmaktadır. Sarf konusunda sadece bir yerde ihtilâfı faydasız telakki eden Şâtıbî, bazen bizatihi ihtilâf konusu meselenin gereksiz olduğunu belirtirken bazen ise farklı görüş ve düşüncelerin illetlendirme çalışmalarında itirazlarda bulunmuştur. Zira ona göre nahiv ilminde dile dair söylemlerin kayda değer bir yararının olması gerekmektedir. Şâtıbî, bazen İbn Mâlik'in değinmediği ihtilâf konusu meseleleri hatırlatarak bunun İbn Mâlik tarafından bilinçli şekilde yapıldığını belirtmiştir. Bununla beraber Şâtıbî her ne kadar bazı tartışmaların gereksiz olduğunu belirtse de konuya dair görüşleri okuyucuya aktarmakta bir sakınca görmemiştir.

Şâtıbî eserinde her ne kadar ihtilâfların semeresinin olması gerektiğini zaman zaman belirtmiş olsa da her bir meselede bu düşüncesini açıklamadığını söyleyebiliriz. Zira Şâtıbî'nin zihin dünyasından bakıldığında farklı konularda görüş beyan etmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen Şâtıbî kaleme aldığı çalışmasında düşüncesini özet bir şekilde beyan etme bağlamında bazı önemli gördüğü hususlara değinmiş, her bir meselede aynı şeyleri tekrarlamaktan kaçınmıştır.

⁸⁷ Şâtıbî, *el-Makâsıdü's-Şâfiye*, 8/251 vd.; Bu konuda Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki tartışmalar için bk. Enbârî, *el-İnşâf*, 2 vd.

Kaynakça

- Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Makâşidü'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi'l-Elfiyye*. thk. Alî Muhammed Fâhir, Ahmed Muhammed Tevfik es-Sûdânî. 4 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2010.
- Behbeh, Ahmed b. Abdullâh İvaz Sâlim - İbn Yahyâ, Muhammed Ahmed. "Ecvibetü's-Şâtîbî fi'l-Makâşidi's-Şâfiyye 'an Muhtemelâti Müşkilâti'l-Elfiyye: Dirâse fi'l-Menhec ve'l-İsti'mâl". *et-Tevâsul* 44 (2022), 157-206.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Ebû Alî el-Fârisî, Hasen b. Ahmed. *İẓâhu'l-'Aduđi*. thk. Hasan Şâzelî Ferhûd. Mısır: Dâru't-Te'lif, 1969.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî. *et-Tezyîl ve't-Tekmil fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*. thk. Hasen Hindâvî. 14 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1997.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî. *İrtişâfu'd-Đarab min Lisâni'l-'Arab*. thk. Recep Osmân Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn b. Muhammed. *el-İnşâf fî Mesâilil-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Kâfiyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012.
- Ezherî, Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh. *Şerhu't-Taşrih 'ale't-Tavđih*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Hatîb, Muhammed Abdulfettâh. "Uşûlü'l-Hitâbi'n-Nahvî kirâ'eten fi Kitâbi Makâşidi's-Şâfiyye fi Şerhi'l-Hulâşati'l-Kâfiyye li'l-İmâm Ebî İshâk eş-Şâtîbî". *Havliyyetü'l-Adâb ve'l-'Ulmi'l-İctimâ'iyye* 31/327 (2011), 8-108.
- Hîbe Cafer, Abdunnebî Muhammed Mustafâ. *İhtilâfu'n-Nuhât Şimârubû ve Âşârubû fi'd-Dersin'n-Nahvî*. Sudan: Câmi'atü Ümmi Dermân el-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- İbn Akîl, Bahâuddin Abdullâh. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyye İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2012.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Haşâiş*. thk. Muhammed Alî en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Evdâhu'l-mesâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübî'l-E'arîb*. thk. Fahrüddîn Kabâve. İstanbul: Dâru'l-Lubâb, 2018.
- İbn Madâ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdirrahmân. *er-Red 'ala'n-Nuhât*. thk. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ. Kahire: Dâru'l-İtisâm, 1979.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâi el-Endelüsî. *Şerhu't-Teshîl*. thk. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî. 4 Cilt. Kahire: Dâru Hecer, 1990.
- İbn Usfûr el-İşbîlî, Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min. *Şerhu Cümeli'z-Zeccâci*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Ya'îş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Muhammed el-Esedî. *Şerhu'l-Mufaşşal*. thk. İmîl Bedî Yâkub. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'd-Demâmîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Bedruddîn. *Ta'lîku'l-Ferâid 'alâ Tesbîli'l-Fevâid*. thk. Muhammed b. Abdirrahmân el-Mufeddâ. 8 Cilt. Riyad: Metâbi el-Humeydî, 1983.
- İbnü'l-Fehhâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *Şerhu'l-Cümel*. thk. Rav'a Muhammed Nâci. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.

- Kazzâz, Hânî Muhammed Abdurrezzâk. “Eserü'l-Fikri'l-Makâşidî fi'l-Uşûli'n-Nahviyye 'inde's-Şâtîbî”. *Mecelletü Külliyyeti'l-Luğati'l-'Arabîyye* 4/21 (2022), 1581-1634.
- Murâdî, Bedruddîn Hasen b. Ümmü Kâsım. *el-Cene'd-Dâmî fî Hurûfi'l-Me'ânî*. thk. Fahrüddîn Kabâve, Muhammed Nedîm Fâzıl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1992.
- Murâdî, Bedruddîn Hasen b. Ümmü Kâsım. *Tevdîhu'l-Makâşid ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfıyye İbn Mâlik*. thk. Abdurrahmân Alî Süleymân. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2008.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Mukteḍab*. thk. Muhammed Abdulhâlik Uzayme. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 2013.
- Nâzirü'l-Ceyş, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed. *Tembîdu'l-Kavâ'id bi Şerhi Teshîli'l-Fevâid*. thk. Alî Muhammed Fâhir. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.
- Özen, Şükrü. “Hilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/527-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Radî el-Esterâbâdî, Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu'r-Rađî 'ala'l-Kâfiyye*. thk. Yûsuf Hasen Ömer. 4 Cilt. Bingazi: Câmî'atü Karyûnis, 1996.
- Riyâd, Âdil Fethî. “el-ḥilâfu Ğayru'l-Müşmir fi'n-Nahvi'l-'Arabî”. *Mecelletü Kayrâlâ* 18 (2021), 146-155.
- Sabbân, Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî. *Ḥâşiyetu's-Şabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî 'alâ Elfıyye İbn Mâlik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997.
- Sâmerrâî, Muhammed Fâzıl Sâlih. “Kîmetü'l-Ḥilâf fi'd-Dersi'n-Nahvî 'inde Ebî Ḥayyân el-Endelüs”. *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb* 2/78 (2018), 53-87.
- Sâmerrâî, Muhammed Fâzıl Sâlih. *Semeretü'l-Ḥilâfi'n-Nahvî ve Eseruhû*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2021.
- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. 13 Cilt. Haydarâbâd: Meclisü Dâireti Me'ârifî'l-'Usmâniyye, 1962.
- Sıbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi*. thk. Ahmed Şemsuddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Makâşidü's-Şâfiyye fî Şerhi Ḥulâşati'l-Kâfiyye (Şerhi Elfıyye İbn Mâlik)*. thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin vd. 10 Cilt. Mekke: Ma'hedü'l-Bühûsi'l-'İlmiyye, 2007.
- Tuncel, Emrullah. “Kur'an Tilavetinde ve Kıraat İlminde İşba'”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 848-872. <https://doi.org/1051702/esoguifd.1295952>.
- Turan, Abdülbaki. “Elfıyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'ânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1988.